

ERFGOED

Miguel Bonnefoy

Erfgoed

Vertaald door
Liesbeth van Nes

2021
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een productiesubsidie van het Nederlands Letterenfonds; de vertaler ontving voor de vertaling een projectsubsidie van datzelfde fonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Gepubliceerd met steun van het Institut français des Pays-Bas.

Copyright © 2020 Éditions Payot & Rivages

Published by special arrangement with Éditions Payot et Rivages in conjunction with their duly appointed agent 2 Seas Literary Agency

Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Liesbeth van Nes

Oorspronkelijke titel *Héritage*

Oorspronkelijke uitgever Rivages, Parijs

Omslagontwerp Moker Ontwerp

Foto auteur Olivier Dion

Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk

Druk Wilco, Amersfoort

Bindwerk Abbringh, Groningen

ISBN 978 94 031 3661 5

NUR 302

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

*Voor Selva,
de enige die het vervolg kent.*

‘Wie zich zijn verleden niet kan herinneren,
is gedoemd het te herhalen.’
George Santayana

LAZARE

Lazare Lonsonier lag in bad te lezen toen het nieuws van de Eerste Wereldoorlog Chili bereikte. In die tijd had hij de gewoonte op twaalfduizend kilometer afstand de Franse kranten door te bladeren in met citroenschil geparfumeerd water, en toen hij later met een halve long terug was van het front en twee broers had verloren in de loopgraven van de Marne, kon hij de geur van citrusfruit en die van granaten nooit meer echt uit elkaar houden.

Volgens het familieverhaal was zijn vader op een dag uit Frankrijk gevlucht met dertig frank in één zak en een wijnstok in de andere. Hij was geboren in Lons-le-Saunier en bezat op de heuvels van de Jura een wijngaard van zes hectare toen de druifluis haar intrede deed, de wijnstokken liet verdorren en hem het faillissement in dreef. Binnen enkele maanden was er van vier generaties wijnbouwers niets meer over dan dode wortels die onder aan de hellingen in de appelboomgaarden lagen en tussen de wilde planten waarvan hij een treurige absint stookte. Hij verliet dit land van kalksteen en graangewassen, morieljes en noten om aan boord te gaan van een ijzeren schip dat vanuit Le Havre naar Californië vertrok. Het Panamakanaal

bestond nog niet en hij moest een reis van veertig dagen om Zuid-Amerika heen maken, aan boord van een Kaap Hoornvaarder waar tweehonderd man op elkaar gepakt in ruimen vol vogelkooien zulk luidruchtig trompetgeschal ten beste gaven dat hij tot aan de kust van Patagonië geen oog dichtdeed.

Toen hij op een avond als een slaapwandelaar door een gang tussen de kooien dwaalde, zag hij in het duister op een rotanstoel een oude vrouw zitten met gele lippen en getatoeëerde sterren op haar voorhoofd, die hem met haar armen vol armbanden dichterbij wenkte.

‘Kun je niet slapen?’ vroeg ze.

Uit haar lijfje haalde ze een groen steentje met minuscule, fonkelende holtes, niet groter dan een kraal van agaat.

‘Drie frank,’ zei ze.

Hij betaalde en de oude vrouw brandde de steen op een stukje schildpadschild dat ze onder zijn neus heen en weer bewoog. De rook steeg hem zo onverwacht naar het hoofd dat hij dacht flauw te vallen. Daarna sliep hij maar liefst zevenenveertig uur diep en vast, dromend van gouden wijngaarden vol zeewezens. Toen hij wakker werd, kotste hij alles uit wat er in zijn maag zat en hij kon zijn bed niet uit komen, zo ondraaglijk zwaar leek zijn lichaam. Hij heeft nooit geweten of het door de dampen van de oude zigeunerin of door de stank van de vogelkooien kwam, maar toen ze de Straat van Magellaan passeerden verzonk hij in ijлкоortsen en hallucineerde tussen de ijskathedralen, terwijl hij steeds meer grijze vlekken op zijn huid zag verschijnen, alsof die tot as verpulverde. De kapitein, die had geleerd de eerste tekenen van de zwarte kunst te her-

kennen, hoefde maar één blik op hem te werpen om het gevaar van een epidemie te vermoeden.

‘Buiktyfus,’ verklaarde hij. ‘Bij de eerste aanlegplaats van boord.’

En zo werd hij ontscheept in Valparaíso in Chili, een land waar de Salpeteroorlog woedde, dat hij niet op een kaart kon aanwijzen en dat een taal had waar hij geen woord van begreep. Bij zijn aankomst sloot hij aan in een lange rij die zich langs een vispakhuis uitstreckte tot aan het douanekantoor. Hij zag dat de beambte van de immigratiedienst systematisch twee vragen aan elke passagier stelde alvorens een stempel op het formulier te zetten. Hij kwam tot de conclusie dat de eerste vraag over zijn herkomst moest gaan en de tweede logischerwijze over zijn bestemming. Toen het zijn beurt was, vroeg de beambte zonder naar hem te kijken: ‘*Nombre?*’

Hij begreep niets van het Spaans, maar ervan overtuigd dat hij wist welke vraag er werd gesteld, antwoordde hij zonder aarzelen: ‘Lons-le-Saunier.’

Het gezicht van de beambte was uitdrukingsloos. Met een vermoeid gebaar schreef hij langzaam op: *Lonsonier*.

‘*Fecha di nacimiento?*’

‘Californië,’ zei hij

De beambte haalde zijn schouders op, noteerde een datum en gaf hem zijn formulier. Vanaf dat moment was de man die de wijngaarden van de Jura had verlaten opnieuw gedoopt, als Lonsonier, en opnieuw geboren op 21 mei, de dag van zijn aankomst in Chili. In de loop van de daaropvolgende eeuw zette hij zijn reis naar het noorden niet meer voort, evenzeer ontmoedigd door de Atacamawoes-

tijn als door de tovenarij van de sjamanka's, wat hem soms met een blik op de hellingen van de Cordillera de opmerking ontlokte: 'Chili heeft me altijd aan Californië doen denken.'

Algauw was Lonsonier gewend aan de omgekeerde seizoenen, aan de siësta's midden op de dag en aan zijn nieuwe naam, die ondanks alles een Franse klank had behouden. Hij kon aardbevingen voorspellen en het duurde niet lang of hij dankte God voor alles, zelfs voor tegenspoed. Na een paar maanden sprak hij alsof hij in de streek was geboren en liet de r rollen als stenen in een rivier, al bleef een licht accent hem verraden. Omdat hij geleerd had de sterrenbeelden van de dierenriem te lezen en de afstanden tussen de sterren te meten, begon hij ook dit nieuwe zuidelijke schrift te ontcijferen, waarin de algebra van de sterren vluchtiger was, en hij begreep dat hij in een heel andere wereld was komen te wonen, met poema's en araucaria's, een oorspronkelijke wereld bevolkt door stenen reuzen, wilgen en condors.

Hij werd aangenomen als wijngaardopzichter op het domein Concha y Toro en richtte in de boerderijen van lamafokkers en ganzendrijfsters een aantal wijnkelders in, die bodega's werden genoemd. Op de rokken van de Cordillera verlangde de oude Franse wijnstok naar een tweede jeugd, hier in deze lange, smalle reep land die aan het continent hing als een zwaard aan een riem en waar de zon blauw was. Al snel werd Lonsonier opgenomen in een kring van uit het vaderland verdrevenen, ontheemden, 'verchiliseerden', onderling verbonden door slimme huwelijken en rijk geworden door de handel in de buitenlandse

wijn. De man die de weg naar het onbekende was ingeslagen, die een eenvoudig wijnbouwer was geweest, een arme boer, stond opeens aan het hoofd van een aantal domeinen en werd een gewiekst zakenman. Niets, oorlog of druifluis, opstand of dictatuur, kon de nieuwe voorspoed nog dwarsbomen, en toen Lonsonier zijn eerste verjaardag in Santiago vierde, prees hij de dag dat een zigeunerin aan boord van een ijzeren schip een groene steen onder zijn neus had gebrand.

Hij trouwde met Delphine Moriset, een tere, tengere roodharige vrouw met steil haar uit een oud Bordeauxs geslacht dat in de paraplu's zat. Delphine vertelde dat haar familie ten gevolge van een droogte in Frankrijk besloten had naar San Francisco te emigreren in de hoop in Californië een winkel te kunnen openen. De familie Moriset was de Atlantische Oceaan overgestoken, langs de kust van Brazilië en Argentinië gevaren en de Straat van Magellaan doorgestoomd, waarna ze een tussenstop maakte in Valparaíso. Door een speling van het lot regende het die dag. Gedecideerd als hij was, had meneer Moriset, haar vader, op de kade binnen een uur alle paraplu's verkocht die hij in grote, verzegelde hutkoffers aan boord had gehad. De boot naar San Francisco hadden ze nooit meer genomen en ze vestigden zich voorgoed in dit miezerige land, vastgeklemd tussen een gebergte en een oceaan, waar werd beweerd dat het in bepaalde streken wel een halve eeuw onafgebroken kon regenen.

Het echtpaar dat door de toevalligheden van het lot bijeen was gebracht, ging in Santiago wonen in een huis in Andalusische stijl aan de Santo Domingostraat, vlak bij

de Mapocho, een rivier die zwol zodra de sneeuw smolt. De voorgevel ging schuil achter drie citroenbomen. De kamers, allemaal met hoge plafonds, waren ingericht met empiremeubelen van gevlochten wilgenteen uit Punta Arenas. In december lieten ze Franse specialiteiten komen en raakte het huis gevuld met dozen vol pompoenen en blinde vinken van kalfsvlees, levende kwartels in kooien, geplukte fazanten die al op een zilveren schaal lagen en waarvan het vlees tijdens de reis zo taai was geworden dat het bij aankomst niet kon worden gesneden. De vrouwen wijdden zich vervolgens aan onwaarschijnlijke culinaire experimenten die meer weg leken te hebben van hekserij dan van gastronomie. De planten van de Cordillera combineerden ze met de oude tradities van de Franse keuken, waardoor er in de gangen raadselachtige geuren en gele rookwolken kwamen te hangen. Er werden met bloedworst gevulde empanada's opgediend, coq au malbec, *pasteles de jaiba* met maroilles en zulke stinkende stukken reblochon dat de Chileense dienstmeisjes dachten dat ze wel van zieke koeien afkomstig moesten zijn.

De kinderen die het echtpaar kreeg, hadden geen druppel Latijns-Amerikaans bloed in de aderen en waren Fransers dan Frans. Lazare Lonsonier was de oudste van drie broers die het licht aanschouwden in kamers met rode lakens, ruikend naar aguardiente en slangenwijn. Ook al waren ze omringd door Mapuche sprekende matrones, hun eerste taal was het Frans. Dit erfgoed hadden hun ouders hun niet willen ontzeggen, ze hadden het uit de klauwen van de migratie weggegrist, gered van de ballingschap. Het was voor hen onderling een geheim toevluchtsoord, een

groepscode, zowel het overblijfsel van een vroeger leven als de overwinning ervan. Op de middag dat Lazare werd geboren en onder de citroenbomen voor het huis werd gedoopt, liep men in optocht naar de tuin en vierde het moment door gehuld in witte poncho's de wijnstok te planten die de oude Lonsonier met een beetje aarde in een hoed in leven had gehouden.

‘Nu,’ zei hij terwijl hij de aarde rond de stronk vastdrukte, ‘hebben we onze wortels hier werkelijk in de grond.’

Sindsdien stelde de jonge Lazare, die nooit in Frankrijk was geweest, zich het land voor met dezelfde verbeeldingskracht als waarmee de Spaanse *cronista's* zich waarschijnlijk West-Indië hadden voorgesteld. Zijn jeugd bracht hij door in een universum van magische, verre verhalen, beschermd tegen oorlogen en politieke aardverschuivingen, dromend van een Frankrijk dat hem was afgeschilderd als een sirene. Hij zag het als een keizerrijk dat de verfijning tot zo'n kunst had verheven dat de verhalen van reizigers niet konden tippen aan het keizerrijk zelf. De plaatsen die zijn ouders vol bitterheid hadden verlaten waren door de afstand, de ontworteling en de tijd zo verfraaid dat hij Frankrijk zonder het te kennen miste.

Op een dag vroeg een buurjongen met een Germaans accent hem uit welke streek zijn naam afkomstig was. De blonde jongen was een elegante verschijning en stamde af van een groep Duitse kolonisten die twintig jaar daarvoor naar Chili was geëmigreerd en zich in het zuiden had gevestigd om de schrale gronden van Araucanië te bewerken. Met deze brandende vraag op de lippen ging Lazare naar

huis. Diezelfde avond fluisterde zijn vader, zich ervan bewust dat het hele gezin zijn achternaam had overgehouden aan een misverstand bij de douane, hem in het oor: 'Als je naar Frankrijk gaat, ontmoet je je oom wel. Die zal je alles vertellen.'

'Hoe heet hij?'

'Michel René.'

'Waar woont hij?'

'Hier,' zei hij en hij legde een vinger op zijn hart.

De tradities van het oude continent waren in de familie nog zo ingeworteld dat niemand zich erover verbaasde dat in augustus de mode van het 'baden' opkwam. Vader Lonsonier kwam op een middag thuis met bepaalde opvattingen over de reinheid in huis en introduceerde een bad op pootjes, het nieuwste model van geëmailleerd gietijzer met vier bronzen leeuwenpoten, dat geen kraan of afvoer bezat, alleen de ruime buik van een zwangere vrouw waarin twee personen naast elkaar in foetushouding konden liggen. Mevrouw was onder de indruk, de kinderen lachten om de afmetingen ervan en vader legde uit dat het van olifantstanden was gemaakt en dat was het bewijs dat ze waarschijnlijk de fascinerendste uitvinding sinds de stoommachine of het fototoestel voor zich zagen.

Om het te vullen deed hij een beroep op Fernandito Bracamonte, *el aguatero*, de waterdrager van de buurt, vader van Hector Bracamonte, die jaren later een hoofdrol in de familiegeschiedenis zou spelen. Fernandito, die op zijn leeftijd al zo krom was als een berkentak en de enorme handen van een putjesschepper had, reed de stad rond op een ezel met de vaten warm water op een kar erachter, liep

de trappen op en vulde met vermoede gebaren de teilen. Hij zei altijd dat hij de oudste was uit een gezin dat aan het andere eind van het continent woonde, in de Caraïben, en waartoe behalve een goudzoeker genaamd Severo Bracamonte en de restaurateur van de kerk in Saint-Paul-du-Limon onder meer ook een utopiste in Libertalia behoorde en de *Maracuco*-kroniekschrijver die luisterde naar de naam Babel Bracamonte. Maar ondanks al die familie leek niemand zich om hem te bekommeren op de avond dat de brandweer hem achter een tankwagen in een plas water aantrof.

Het bad werd midden in de kamer neergezet en omdat alle Lonsoniers er om de beurt in kwamen baden, de een na de ander, legde men er om het water te zuiveren citroenen uit het portaal in te weken en werd er een bamboeplank overheen gelegd om de krant door te kunnen nemen.

Zo kwam het dat Lazare Lonsonier in augustus 1914, toen het nieuws van de Eerste Wereldoorlog Chili bereikte, in bad lag te lezen. Juist die dag was er met twee maanden vertraging een stapel kranten gearriveerd. *L'Homme Enchaîné* publiceerde de telegrammen van keizer Wilhelm aan de tsaar. *L'Humanité* maakte de moord op Jaurès bekend. *Le Petit Parisien* berichtte over de algemene staat van beleg. En het meest recente bericht in *Le Petit Journal* maakte in een vette kop met dreigende letters bekend dat Duitsland de oorlog aan Frankrijk had verklaard.

‘Pucha,’ bromde hij.

Door het nieuws beseftte hij welke afstand hem van Frankrijk scheidde. Hij kreeg opeens het overweldigende gevoel te behoren tot het verre land dat was aangevallen

aan zijn grenzen. Hij sprong uit zijn badkuip en hoewel hij in de spiegel niet meer dan een broodmager, ziekelijk en ongevaarlijk lichaam zag, ongeschikt voor elk gevecht, voelde hij toch een opwelling van heldhaftigheid. Hij spande zijn spieren en een eenvoudige trots vervulde zijn hart. Hij dacht de adem van zijn voorouders te voelen en op datzelfde moment wist hij met een zweem van angst dat hij moest gehoorzamen aan het lot dat zijn familie sinds een generatie naar de oceaan dreef.

Hij knoopte een handdoek om zijn middel en liep de trap af naar de salon, de krant in zijn hand. Voor de verzamelde huisgenoten hief hij zijn vuist en verklaarde in een wolk van citrusgeur: 'Ik ga voor Frankrijk vechten.'

In die tijd was de herinnering aan de Salpeteroorlog nog vers. De Tacna-Arica-affaire, die draaide om twee door Chili op Peru veroverde provincies, zorgde nog steeds voor grensconflicten. Omdat het Peruaanse leger werd getraind door Frankrijk en het Chileense door Duitsland, was het voor Europese immigrantenkinderen die op de hellingen van de Cordillera waren geboren niet moeilijk om in het Elzas-Lotharingen-geschil een overeenkomst te zien met het probleem van Tacna-Arica. De drie broers Lonsonier, Lazare, Robert en Charles, vouwden een kaart van Frankrijk uit op tafel en begonnen nauwkeurig de troepenverplaatsingen te bestuderen zonder enig idee van wat ze zagen, ervan overtuigd dat hun oom Michel René al in de weilanden van de Argonne vocht. Ze verboden nog langer Wagner in hun salon te spelen en hadden er plezier in om bij het licht van een lamp en met een *pisco* in de hand de

rivieren, dalen, steden en gehuchten op te sommen. Binnen een paar dagen was hun kaart bedekt met gekleurde punaises, knopspelden en papieren vlaggetjes. De dienstmeisjes sloegen die aanstellerij met verbijstering gade, al hielden ze zich aan het bevel de tafel niet te dekken zolang de kaart er lag, en niemand in huis begreep hoe je kon vechten voor een streek waar je niet woonde.

Toch resoneerde de oorlog in Santiago zo sterk alsof er in de omringende landen om hulp was gevraagd en werd deze vraag al snel het onderwerp van alle gesprekken. Op eens was er een nieuwe vrijheid, de vrijheid van keuze, van vaderland, die overal trots blijk gaf van haar bestaan. Op de muren van het consulaat en de ambassade waren affiches geplakt die op de algemene mobilisatie wezen en geldinzamelingen aankondigden. Er werden haastig extra krantenedities gedrukt en de jonge meisjes, die alleen Spaans spraken, maakten doosjes chocolade in de vorm van een kepie. Een in Chili woonachtige Franse aristocraat reserveerde een schenking van drieduizend peso's voor de eerste Frans-Chileense soldaat die gedecoreerd zou worden vanwege een wapenfeit. Er vormden zich optochten op de grote boulevards en schepen begonnen vol te lopen met rekruten, zonen of kleinzonen van kolonisten, die blakend van vertrouwen de rangen gingen vullen, hun tas gepakt met netjes opgevouwen pakken en amuletten van karperschubben.

Het schouwspel was zo aanlokkelijk en stralend dat de broers Lonsonier onmogelijk weerstand konden bieden aan het vurige verlangen gevolg te geven aan de massale oproep, meegesleept als ze waren door dit grootse mo-

ment. In oktober maakten ze deel uit van de achthonderd Frans-Chilenen die op de Alameda in Santiago door vierduizend mensen werden uitgezwaaid voor ze vanaf het Mapochostation naar Valparaíso vertrokken, waar ze een schip naar Frankrijk zouden nemen. In de kerk van San Vicente de Paul, tussen de 18 Septemberstraat en de San Ignacio, werd een mis opgedragen en een militaire band speelde uit alle macht de Marseillaise voor een bloemperk in de kleuren van de Franse vlag. Later werd verteld dat er zoveel reservisten waren dat er speciale wagons aan de expres *del norte* werden gekoppeld en dat sommige jonge vrijwilligers te laat waren en vier dagen nodig hadden om het in dit seizoen besneeuwde Andesgebergte te voet over te steken met het doel zich in Buenos Aires door het schip te laten oppikken.

De overtocht duurde lang. De zee bracht bij Lazare een mengeling van angst en verrukking teweeg. Terwijl Robert de hele dag las in zijn hut en Charles op de brug rondhing, zat hij te roken en naar de geruchten te luisteren die onder de andere rekruten de ronde deden. 's Ochtends hieven ze militaire liederen en heldhaftige marsen aan, maar 's avonds zaten ze in de schemering in een kring en vertelden elkaar afschrikwekkende verhalen waarin het aan het front vogellijkjes regende, er door de zwarte koorts in je buik huisjesslakken uit het ei kropen, de Duitsers met een mes hun initialen op de huid van hun gevangenen kerfden, en er ziektes werden gemeld die sinds baron De Pointis niet meer voor waren gekomen. Voor de zoveelste keer dacht Lazare aan Frankrijk als een hersenschim, een

uit verhalen opgetrokken bouwwerk, en toen hij na veertig dagen de kust zag opdoemen, besepte hij dat er maar één ding niet bij hem was opgekomen, namelijk dat het echt bestond.

Om van boord te gaan had hij een ribfluwelen broek aangetrokken, mocassins met een dunne zool en een in kabelsteek gebreid jasje dat hij van zijn vader had geërfd. Op zijn Chileens gekleed zette hij in deze haven voet aan wal als de argeloze tiener die hij was geweest en niet als de trotse soldaat die hij zou worden. Charles droeg matrozenkleren, een blauwgestreept shirt en een katoenen muts met een rode pompon erop. Om zijn bovenlip te sieren op de wijze van zijn roemrijke Gallische voorvaderen had hij zijn snor smal en perfect symmetrisch geknipt; het kruintje hield hij met een beetje speeksel in bedwang. Robert droeg een hemd met een frontje, een satijnen broek en liet boven zijn middel een zilveren horloge bungelen dat hij aan een kettinkje had vastgemaakt en dat, zo werd bij zijn dood vastgesteld, al die tijd de Chileense tijd had aangegeven.

Het eerste wat ze opmerkten toen ze aan wal waren, was de geur, bijna dezelfde als die in de haven van Valparaíso. Ze hadden geen tijd om dit tegen elkaar te zeggen want meteen werden ze opgesteld in een rij tegenover de leiding van de compagnie en werden er uniformen uitgedeeld – een rode broek, een kapotjas met twee rijen knopen en slobkousen – en een paar leren soldatenkistjes. Ze klommen vervolgens in militaire vrachtwagens, die duizenden immigranten naar de slagvelden vervoerden, jonge jongens die zich aan stukken kwamen laten schieten op een

continent dat hun vaders ooit voorgoed hadden verlaten. Op bankjes tegenover elkaar gezeten sprak niemand het Frans dat Lazare in boeken had gelezen, vol geestige opmerkingen of in welgekozen bewoordingen, maar gaf men bevelen zonder poëzie, schold de vijand die men nooit zag uit voor rotte vis, en toen er bij aankomst 's avonds een rij werd gevormd voor vier grote gietijzeren kookpotten, waar twee koks een ragout vol botten in opwarmden, hoorde hij alleen maar Bretonse en Provençaalse dialecten. Heel even was hij geneigd de boot terug te nemen, weer naar huis te gaan en terug te keren naar waar hij vandaan kwam, maar hij herinnerde zich zijn belofte en besloot dat, mocht er al iets als een patriottische plicht buiten de grenzen bestaan, het de verdediging was van het land van zijn voorouders.

De eerste dagen was Lazare Lonsonier zo in beslag genomen door het verstevigen van loopgraven, het aanbrennen van blokhout en latwerk en het aanleggen van paden met behulp van rasters met ruitvormige openingen, dat hij geen tijd had voor nostalgische gevoelens over Chili. Hij en zijn broers brachten meer dan een jaar door met prikkeldraad leggen, voedselrantsoenen verdelen en kisten met explosieven verslepen, in de chaos van lange gebombardeerde gangen, tussen artilleriebatterijen, van de ene linie naar de andere. Voor hun gevoel van eigenwaarde als soldaat deden ze in het begin bij elke schone bron die ze tegenkwamen een kattenwasje met wat zeep die hun armen met grijs schuim bedekte. Ze lieten hun baard staan, meer omdat het mode was dan uit slordigheid en om ook de eer te hebben *poilu* te worden genoemd. Maar al na enkele maanden moesten ze voor het in stand houden van hun

eigenwaarde een vernederende prijs betalen. In groepen van tien deden ze naakt in een weiland de onterende ont-luisoefening door hun geweren met een mengsel van roet en dégras te boenen terwijl hun kleren in kokend water lagen, en dan hulden ze zich maar weer in die jeukende, be-modderde, gescheurde kledingstukken, waarvan de stank Lazare zou achtervolgen tot aan de somberste uren van de opkomst van het nazisme.

Het gerucht ging dat er dertig frank zou worden be-taald aan degene die met een nieuwtje van het vijandelijke front kwam. Meteen waagden begerige infanteristen in de verschrikkelijkste omstandigheden hun kans door tussen lijken door te kruipen die wemelden van de larven. Ze sleepten zich als beesten voort door de modder en zaten in een spleet van de aarde te wachten tot ze hun oren konden spitsen om over de Friese ruiters heen een dag, een tijdstip, of een aanwijzing voor de aanval op te vangen. Ver van de plaats van inkwartiering slopen ze ongemerkt langs de Duitse linies, zaten trillend van kou en angst in hun clan-destiene wachtpost en brachten soms hele nachten ineen-gedoken door in een granaattrechter. De enige die de der-tig frank had geïncasseerd was Augustin Latour, een cadet die uit Manosque kwam. Hij vertelde dat hij een keer een Duitser met een gebroken nek onder in een ravijn had zien liggen en zijn zakken had doorzocht. Hij had niks anders aangetroffen dan brieven in het Duits, papieren merken en metalen geldstukjes met een vierkant gat in het midden, maar in een verborgen leren zakje ter hoogte van de riem vond hij dertig frank, zorgvuldig in zessen gevouwen, die de Duitser waarschijnlijk van een Frans lijk had gestolen.